

Karl Barth hatása az erdélyi magyar református gyakorlati teológiára

Teológusoknak, igehirdetőknek, mindnyájunknak éreznünk kell, hogy a barthi teológia erdélyi elfogadása nem a teológiai tudományágak egyikét-másikát érinti, hanem az egész teológiát. Akkor is így van, ha ez ma már csupán szellemtörténeti vagy tudománytörténeti eseménynek látszik. Hatásával akkor is számolnunk kell, ha egyesek ma már magát a kérdést időszerűtlennek látják.

Előadásom első részében magáról az átvételről, a szellemi-lelki tényezőkről beszélek, a másodikban a gyakorlati teológia felé élezem ki az átvétel kérdését, majd röviden a bírálatokról és a figyelmeztetésekről szólok.

I. A barthi teológia átvételének körülményei, tényezői

Nem én vagyok az első, aki választ keres arra a kérdésre, hogy milyen teológiai, szellemi, személyi tényezők játszottak közre abban, hogy az 1930-as évektől kezdve Erdélybe behatolt az újreformátorinak, az Ige teológiájának, barthi teológiának is nevezett szellemtörténeti irányzat.¹ A magam részéről először erre keresek feleletet, megjegyezve, hogy magyarázataim esetleg korrekcióra szorulnak. Három lehetséges tényezőt veszek szemügyre.

1. *A peregrináció.* A múlt század első harmadában az erdélyi fiatal lelkipásztorok Németországban, főleg Berlinben töltöttek 1–2 tanulmányi évet. Meggazdagodva jöttek onnan haza azok, akik később Kolozsváron vagy máshol, hasznosították ismereteiket: id. Varga Zsigmond, Ravasz László, Tavaszgy Sándor, Nagy Géza, Gönczy Lajos professzorokra gondolok. Szemben a magyarországi református egyházzal, Erdély életéből kimaradt a holland peregrinációs kapcsolat, Apáczai késői utódai csak gyéren indultak útnak.

1934-ben Barth Károlyt megfosztották bonni tanári állásától és meghívták Bázélbe. Ettől kezdve egy intenzív svájci peregrináció indul meg, amelynek célegyeteme Bázél volt. A későbbi, harmadik nemzedékbeli² teológiai tanárok egész sora hallgatta az akkor már nagy hírű svájci professzort: M. Nagy Ottó (még Bonnban), Borbáth Dániel, Nagy József, Kozma Tibor, Geréb Pál, Horváth István. Ez volt az a fő csatorna, amelyen át ez a teológiai áramlás elért hozzánk. De a barthi teológia nemcsak mű-

---

¹ Mindenekelőtt Juhász István tanulmányára utalok: Barth hatása a romániai református egyház teológiájára. *RSz* 1966. 342–366.

² Az 1895-tel beindult Kolozsvári Theológiai Fakultás tanárainak első nemzedékéhez számítom Kenessey Bélát, Kecskeméthy Cs. Istvánt, Molnár Albertet, Bartók Györgyöt, Révész Imrét, Pokoly Józsefet, Ravasz Lászlót és Makkai Sándort, a másodikhoz Tavaszgy Sándort, Imre Lajost, Nagy Gézát, Gönczy Lajost, a harmadikhoz Maksay Albertet, Nagy Andrást, Juhász Istvánt, Borbáth Dánielt, Geréb Pált, Nagy Józsefet, Horváth Jenőt, Mózes Andrást és Horváth Istvánt.

veikben, teológiai gondolkozásukon hagyott nyomot, hanem több gyülekezeti lelkipásztor szolgálatán is, mert a Bázeli Alumneumban 1944-ig minden évben megfordult 2-3 erdélyi lelkipásztor. Azért kell ezt megjegyezni, mert az erdélyi igehirdetésre történő hatás nem csupán a hazajött tudós tanároknak tulajdonítható, hanem közvetlenül érintette a vasárnapról vasárnapra prédikáló lelkipásztorokat is.

2. *Személyiségek vonzásában.* Társadalom-lélektani megállapítás, hogy különösen a kisközösségekben az átütő személyiségeknek meghatározó jelentőségük van. Isten megadta, hogy a kis Erdélyben, a kis református egyházban olyan elismert személyiségek foglaljanak el tisztségük és képzettségük szerinti hivatalokat, mint Tavaszgy Sándor, Nagy Géza, Imre Lajos, Gönczy Lajos, tehát a már említett második tanári nemzedék majdnem minden tagja. Tavaszgy teológiai és egyetemi professzorsága, főjegyzői tisztsége, filozófiai műveltsége, erdélyi közéleti súlya irányadó volt a lelkipásztori társadalom számára. Mindezek mellett igaz az is, hogy kezdetben nem kisebb egyéniségek, mint Makkai Sándor, majd maga Nagy Géza is, az Ige teológiájának az elfogadásában vitapartnerei voltak.

3. *A teológiai és lelki meder.* Gondolom, az első két szemponthoz nem férhet kétség. A következőkben azonban olyan teológiai, lelki összetevőkre hivatkozom, amelyek alaposabb szellem- és tudománytörténeti vizsgálatot igényelnek. Kérem hallgatóimat, ezzel a kikötéssel fogadják fejtegetéseimet.

Juhász István jelzett kiváló tanulmányában arról értekezik, hogy miképpen indult el a barthi teológia, és főképpen arról, hogy milyen hatása volt Erdélyben. Ebben a szellemben, és némileg folytatva gondolatait, két, egybeeső kérdésre próbálok felelni: Minek tulajdonítható az, hogy Erdélyben a dialektikai teológia inkább gyökeret vert, mint máshol, kiváltképpen az anyaországban, és hogy ez miért történt rövid idő alatt?

A 20. század első negyede után egy jól kivehető liberalizmus-ellenes erjedés indul meg, amely – Juhász István szerint – „örömmel fogadja” az antiliberalis barthi teológiát.³ Az erdélyi református teológiában két ilyen reformvonulatot követhetünk nyomon.

a. *A konfesszionálisnak, illetve történeti kálvinizmusnak* nevezhető irány, amelynek liberális gyökereit Nagy Károlynál találjuk meg. Még az ő püspökségének idején lát napvilágot Makkai Sándor *Öntudatos kálvinizmus* (1925), amely jelzi, hogy a cél a református öntudat felébresztése. Sorra jelennek meg a Kálvin-tanulmányok, főleg Tavaszgy Sándor, Nagy Géza, Dávid Gyula tollából.⁴ Természetesen ez nem erdélyi sajátosság, hiszen az anyaországban is felélénkült a Kálvin-kutatás. Viszont van két külön esemény, amelyeket nem lehet tőlünk elvitatni. Először: 1920-ban újból kiadják a

---

³ Juhász István: *i. m.* 343.

⁴ Ezekből a közleményekből itt csupán egy párat említek meg. Makkai Sándor: Kálvinista demokrácia. *RSz* 1931. 178–184; Tavaszgy S.: A kálvinizmus átfogó ereje. *RSz* 1925. 17–18, A kálvinizmus hitvallási jellege. *RSz* 1925. 33–34, A kálvinizmus mint a tett keresztyénsége. *RSz* 1925. 81–82, A kálvinizmus mint az erkölcsi komolyság vallása. *RSz* 1925. 241–243, A magyar kálvinizmus sajátossága. *RSz* 1925. 257–259, 273–275. Nagy Géza: Kálvinista kultúrmunka. *Kálvinista Világ* 1930. 7, A kálvinizmus felekezeti missziója. *Kálvinista Világ* 1933. 62–64, Kálvin hatása Erdélyre. *ThSz* 1936. 301–311, Kálvin mint diák. *RSz* 1986. 227–230. Dávid Gyula: *Kálvin gazdasági etikája. Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből.* Kv. 1931.

Heidelbergi Kátét, amely két-három évtized alatt kötelezővé válik a konfirmációi oktatásban. Másodszer: az 1929–1932-es liturgiai reform, amelynek főleg a vasárnap dél-előtti istentiszteleti rendje szinte hasonmása Kálvin strassburgi liturgiájának. Ez a két esemény nem csupán katekétikai és liturgikai tény – s mint ilyen, az előadásom témájához egyenesen kapcsolódik –, hanem gyülekezeteink életét meghatározó történet.

b. Az 1920-as évek derekán megindult egy – Makkai és mások által – *építőnek* nevezett teológia, amelyet főleg gyülekezeti megjelenésére nézve *belmissziós mozgalomnak* nevezhetünk. Egymás után alakulnak meg az ifjúsági, felnőtt egyesületek, szövetségek, az IKE, a FIKE, a Férfiszövetség és a Nőszövetség, egészen a baráti és tudományos Vécsei Szövetségig. Ebben kezdeményező volt az 1926–1936 között püspöki tisztséget viselő Makkai Sándor és az Erdély misszionáriusának is nevezett Imre Lajos. Céljuk az volt, hogy a református gyülekezeteket, egyháztagokat közel hozzák az evangéliumhoz.

Soron kívül meg kell említenünk az „alföldi pietisták” lelki hatását, bár ez a „zord levegőjű” Erdélyben⁵ nem vált irányzattá. Az viszont kétségtelen, hogy Kenessey Béla és különösen Kecskeméthy István lelki-szellemi utódai professzoraiktól olyan biblicitást örökölték, amely éreztette hatását. Ez a megállapítás semmiképpen nem jelenti azt, hogy a fent nevezett két irány ne lett volna önmagában is biblikus.

A hitvallásosság és a belmissziós szervezkedés csak meder volt, amelyen a svájci áramlás nyomot hagyva átment, mert az újreformátori teológia – Tavaszy gyakori kifejezésével – merőben más, valóban új kezdet volt.

II. A barthi teológia hatása a gyakorlati teológiára és az igehirdetésre

Mit köszönhet Barth Károlynak a Kijelentés elsőbbségéről szóló tanítása az erdélyi református gyakorlati teológia számára? Dávid Gyula felelete: „A theológiának csak a Kijelentés alapján, éspedig, amint a Kánonban benne van és csak az egyházi igehirdetéssel kapcsolatban van létjogosultsága.”⁶

Ismeretes, hogy többen tették fel a kérdést: Miért nem látott napvilágot Barth hatalmas művének, az *Egyházi Dogmatiká*nak megfelelő gyakorlati teológiai könyv?⁷ A kérdést én nem merem, és nem tudom megválaszolni, de számomra feltűnő, hogy nálunk a hatás nem annyira a rendszeres teológia, mint inkább a gyakorlati teológia területén mérhető le. A mai elemzőnek megadatik, hogy ezt a kérdést távlatosan nézze. A teljesség igénye nélkül, a következőkben két hatást emelek ki.

---

⁵ Tavaszy Sándor szép értékeléséből vettem a kifejezést. Az egész mondatot idézem: „Az Alföld meleg levegőjeként hozta az evangéliumi kegyességet, hogy az erdélyi kálvinizmus zordon levegőjét enyhítse.” Kenessey Béla az Erdélyi Református Egyházkerület történetében. *RSz* 1924. 34.

⁶ *Az Út* 1933. 31.

⁷ Természetesen, ezzel nem akarom alábecsülni Ed. Thurneysen, H. Asmussen pojmenikáit, vagy R. Bohren homiletikáját.

1. *Ráirányította figyelmünket a prédikációra.* Az egyháznak a gyülekezet és a világ felé egyetlen Istentől jövő megbízása van, az igehirdetés. Bár tudom, hogy nem mindenki így gondolkozik, én magam igehirdetésnek csak a prédikálást, a vallás tanítást, a lelkipáspásztort és a szeretetszolgálatot nevezem. Most nem az a kérdésünk, hogy Barth ezt így értette, vagy másképpen,⁸ hanem az, hogy mi mit olvasunk ki a barthi kötelezésből. Már a kezdeti hatások azt mutatják, hogy erdélyi teológusaink, lelkipásztoraink, amikor az Ige elsőbbségéről s ennek gyakorlati következményeiről beszélnek, mindig a prédikációra gondolnak. A barthi teológiának nem csupán a tudományra, hanem magára a prédikálásra tett hatásáról is meg kell emlékeznünk. A Barth–Thurneysen–Brunner prédikációs kötet igehirdetéseiről Gönczy Lajos azt írja, hogy „ezek igazi prédikációk, élő bizonyságok arról, hogy nemcsak lehet, hanem *így is kell* prédikálni”.⁹

A prédikáció elsőbbségéről Nagy József értekezik magántanári előadásában, amelyben magát az istentiszteletet és az ott elhangzó prédikációt állítja szembe egymással. Érdekes megállapítása – amellyel nyilván vitatkozni lehet –, hogy a prédikáció „nem éppen olyan alkotórésze az istentiszteletnek, mint a gyülekezeti ének, vagy az imádság... , hanem fölötte áll az istentisztelet többi alkotórészének”. Ez szerinte azt is jelenti, hogy „nem az istentisztelet léte teszi lehetővé a prédikációt... , hanem ott van istentisztelet, ahol prédikáció van”.¹⁰

Külön tanulmányt igényelne megvizsgálni az 1945–1990 közötti homiletikai és prédikációs irodalmat. Ehhez most csak három megjegyzést tartok fontosnak. (1) Az erdélyi református egyháznak ebben a korszakban a legfontosabb kérdése, hogy mit és hogyan prédikáljunk. Feltűnő ennek a „pánhomiletikának” az aránytalansága a gyakorlati teológia többi szakterületével szemben. Az egyedül meghagyott periodikánkban, a Református Szemlében több mint 120 ilyen természetű értekezés jelenik meg, de bőséges prédikációs és prédikációvázlatos irodalom is segítségére van a lelkipásztoroknak.¹¹ (2) Amikor úgy nézett ki, hogy a bultmanni mitológiátlanítás veszélye begyűri Erdélybe, teológusaink legjobbjai heves ellenérzésekkel a barthi teológia alapján utasították el azt. Tőkés István, Geréb Pál, Kozma Tibor, Csutak Csaba írásaira utalok. (3) A diktatúra egyházi szolgálatunkat beszorította a templomba, elsorvasztva a vallás tanítást és a szeretetszolgálatot. Mi „csak” prédikáltunk, mert ezt hagyták meg nekünk, s ezt a szolgálatot igyekeztünk hűségesen elvégezni. Külföldön, az egyik teológiai konferencián egy neves bécsi professzor szemünkre vetette, hogy mi még mindig barthiánusok vagyunk, mert szerinte a teológia túlhaladta Barthot. Tőlünk ezt a feleletet kapta: mi ennek a teológiának azt is köszönhetjük, hogy lelkipásztoraink a szószéken nem politizáltak, hanem Igét hirdettek.¹²

⁸ Arra utalok, hogy Barth magát a teológiai tudományt is igehirdetésnek nevezte.

⁹ Gönczy L. ismerteti Az Ige és a kenyér c. prédikációs kötetet. *Az Út* 1933. 97.

¹⁰ A dialektika theologia és Kálvin homiletikai kritikai szempontjai. *RSz* 1936. 168.

¹¹ Ezzel szemben elenyészők a gyakorlati teológia más szakterületein megjelenő tanulmányok: liturgia 6, katekézis 18, lelkipáspásztort 16, szeretetszolgálat 4 közlemény.

¹² Egy 1975-ben, Halléban tartott konferenciáról van szó. A vád Kurt Lüthitől jött, a feleletet Péntek Árpád adta meg.

2. *A textus egyeduralma* olyan barthi tanítás, amely az erdélyi gyakorlati teológia területén könyvekben, tanulmányok egész sorában követhető nyomon.

Mindenekelőtt Kozma Tibor könyvére kell utalnom, amelyekben a legkövetkezetesebben száll síkra az Ige mindenekfölötti elsőségére. Mindkettő mögött ott áll Barth *Nein*-ja, de magukban a tanulmányokban is többszörösen kimondja a nemet, s nem csupán a természeti teológiára. Az „*imago Dei*” problémája és a *prédikált Ige* másfél-száz oldalas könyvének már a címe is mutatja, hogy dogmatikai (*imago Dei*) megalapozottságú homiletikáról (*prédikált Ige*) van szó. Hangsúlyozza, hogy Istennek az ember felé vezető útjában elsődleges az Ige történetfölöttisége, amin annak örök igazságát érti. Ebből következik történetisége, azaz az Ige valósága, amelynek alapténye, hogy az Ige testté, történetté lett (66–72.). A *prédikációra* nézve Kozma nem az igeszerűség és gyülekezetszerűség egyenértékéről beszél, hanem arról, hogy az első meghatározza a másodikat (128–131.). A könyv második fő részének a menete a barthi teológia rendszerét követi: Az élő Ige. Ige a Szentírásban. Ige a *prédikációban*. Szembehelyezkedik a pszichológiai iskolával, mert ez a gyülekezeti értékekre akar építeni, s szerinte ez már nem is a formális, hanem a tartalmi kapcsolópont kérdésévé válik (132.). A tanulmány ellen több vád hangozhat el, s ezekkel annak idején magának Barthnak is szembe kellett néznie: a történelemellenesség, a gyülekezeti elvárások háttérbe szorulása és a pszichológia kárhóztatása. Aki azonban figyelmesen olvassa az írást, észreveheti Kozma Tibor dialektikus gondolkodását, s feleletet kap kifogásaira (legalábbis az első kettőre). A „*Téma és textus a prédikációban*” 63 oldalas tanulmány határozottan nem arra, hogy az ember saját témája határozza meg a *prédikációt*. A textusszerűség első követelményéről azt mondja: „egyetlen téma létezik a *prédikáció* számára, a textus témája, és ezt meghallva, tovább mondjuk a mai embernek” (27.), majd: „... az én témámnak nincs konstitutív jelentősége a textus témájára nézve”. (56.) A *solus textus* elvét a Kolozsvári Teológián a gyakorlati teológia professzorai, Gönczy Lajostól kezdve, Borbáth Dánielen, Kozma Tiboron, Péntek Árpádon át Kelemen Attiláig egyhangúlag hirdették. Azt mondhatjuk, hogy Barthnál és nálunk a reformátori *sola Scriptura* az újreformátori *primatus revelationis*-en keresztül érkezik el a *solus textus*hoz.¹³

III. Bírálatok, figyelmeztetések

A barthi teológia *kritikus fogadtatására* itt csak röviden térek ki. Már az 1930-as évek előtt kezdett ismertté válni egypár közleményben, de megindulása tulajdonképpen két eseménynek köszönhető. Egyfelől az 1930 áprilisában Nagyenyeden tartott

---

¹³ A *Református Szemlében* a textusszerűségről több tanulmány jelenik meg, ezek közül itt csak egypárnak az előfordulási helyét jelölöm. Gönczy Lajos 1974. 12–21; Imre Lajos 1959. 44–47; Dávid Gyula 1966. 54–55, 1975. 63–67, 1976. 343–344; Borbáth Dániel 1957. 356–359, 1960. 240–250, 1975. 228–229, 1978. 378, 1981. 339–340; Kozma Tibor 1972. 192–199, 1973. 112–122, 1978. 12–21, 109–113; 1980. 152–159; Tőkés István 1955. 65–67, 1964. 291–297, 1978. 462–463, 1979. 139–140, 1982. 244–247; Kozma Zsolt 1974. 209–212.

tudományos konferenciának, amelyen Tavaszty Sándor indította meg a vitát, másfelől Tavaszynak 1932-ben megjelent műve, a *Református keresztyén dogmatika*. Nem feladatom, hogy ezeket, és a kiváltott hatást, vitát taglaljam. Mások megtették,¹⁴ és bizonyára nem lenne érdektelen tovább is vizsgálni az átvétel kérdését. Itt csupán egy pár mondatban térek ki arra az itt-ott hangoztatott megállapításra, hogy Erdély kritikátlanul simul bele az új irányba. Bizonyára az erdélyi bíráló hangok nem voltak olyan élesek, mint az anyaországiak, mint például a Vasady Béláé, aki kérdésessé teszi, hogy a barthi teológia egyáltalán kálvinista-e,¹⁵ Sebestyén Jenő pedig éppen Barth református mivoltát teszi kétségessé. Nálunk a kritika nem kárhóztató volt, inkább figyelmeztető és csupán a felelősen gondolkozó teológusok kételyéből eredeztethető.

A nagyenyedi teológiai nagyhéten Tavaszty *A dialektika theologia problémája és problémái* címen tartott előadást, amely az előző évben füzetként már megjelent. Ennek az utolsó öt fejezetében (41–58.) a Kijelentés elsőbbségét hangsúlyozza és kivédi azt a vádat, hogy a teológia elszakítja az embert Istentől. Visszautasítja azt is, hogy Barth nem kálvinista, s többször is kimutatja a kettőjük közötti egyezőséget. Válaszolva, Makkai félti erdélyi sajátosságainkat, és az a véleménye, hogy a dialektikai teológia nem korrekciója teológiánknak és nem hozott semmi új, használhatót számunkra. Később azonban püspöki jelentésében elismeri, hogy mindent a Kijelentés feltétele alá kell állítani. Nagy Gézának nem annyira ellenvetései, mint inkább kétségei vannak afelől, hogy a Kijelentés elsőbbségének mi a gyakorlati, a gyülekezetekre néző haszna. Elismeri, hogy segít az Ige helyes megértésében, de kérdése, hogy ez miképpen épül be a lelkekbe, hogy az így megértett Ige elvezet-e a személyes keresztyén élet gyakorlatáig?¹⁶ Ezt az aggodalmat az elkövetkező fél évszázadra továbbra is megoszthatjuk Teológiánk egykori professzorával, legalábbis az 1990-ig terjedő időszakra nézve. Kérdését ma így fogalmazhatjuk meg: Mi a viszony az igeszerűség és a gyülekezetszerűség között? Úgy vélem, hogy Barth és követői megtették azt az utat, amelyen az Ige eljut az igehirdetőig, de teológiánk adós maradt annak a megválaszolásával, hogy az út második szakaszában az ige miképpen jut el céljáig, a gyülekezet tagjaiig. A Református Szemlében megjelenő tanulmányok, prédikációk szerzői az Ige (a textus) igazságának elsőbbséget adnak, miközben mintha elfelejtkeznének a gyülekezetről. Nyugatról hozzánk jövő teológusok állapították meg, hogy igehirdetésünk túl dogmatikus és bennmarad a textusban. Azaz kitapostuk az utat a Kijelentéstől az igemagyarázóig, de adósok maradtunk megválaszolni a kérdést, hogy a Kijelentés igazsága miképpen válik gyülekezeti valósággá. A lélektan, a társadalomtudomány, a neveléstan és mindenekelőtt a kommunikáció-tudomány(ok) előretörése alkalmas lehet arra, hogy a teológia és az igemagyarázó megtalálja az Ige útját az emberig. Nincs idői távlatom és téri rálátásom sem

---

¹⁴ Például Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Dissertationes Theologicae 3. Debrecen 1997.

¹⁵ Vasady B.: A mai theologia főbb irányjai. *Dunántúli Protestáns Szemle* 1927. 1–7. sz. 26.

¹⁶ Barth teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. *TbSz* 1930. 581–615. Klny. Theologiai tanulmányok 12. sz. Debrecen 1931. Nagy G. tanulmányának elismerő értékelését lásd Juhász I. idézett cikkében. *RSz* 1966. 347–348.

arra, hogy mi történt 1990 után. Talán ma már nem kérdés, hogy ezeket az érintő tudományokat segítségül kell hívni, de az annál inkább, hogy felismerjük-e a korlátokat, s ellen tudunk-e állni a felőlük jövő kísértéseknek, annak például, hogy a prédikációt annyira elpszichologizáljuk, hogy közben az Ige igazsága elvész. Ehhez kapcsolódva, tisztázni kell a kommunikáció tudományának, a pszichológiának, a pedagógiának, a szociológiának és más érintő tudományoknak a korlátjait is, de az Ige érdekében felhasználható segítségét is.

Nem tudok arra a kérdésre felelni, hogy az erdélyi tudós teológusok barthiánusok, vagy sem; ha pedig a lekipásztorok felől érdeklődnének, azt mondanám, hogy nem. De egyet tudok: vallják vagy tagadják, prédikációjukon ott van a barthi pecsét, törekvés a textusserűsége, ragaszkodás az élő és ható Igéhez.

Előadás a Debreceni Karl Barth Kutatóintézet konferenciáján, 2010. október 6-án.